

Odoj, Romuald

Sprawozdanie z prac wykopaliskowych na grodzisku Bogdany koło Fromborka prowadzonych w 1970 r.

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 4, 659-666

1970

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Prace na grodzisku miały na celu sprawdzenie układu stratygraficznego warstw osadniczych, uzyskanie podstaw datowania oraz stwierdzenie, czy obiekt ten nadaje się do systematycznych badań. Grodzisko w Janowie znane w literaturze od 1769 r.¹, położone jest na wzgórzu morenowym, pomiędzy Jeziorem Janowskim, a drogą polną do wsi Janowo, w odległości około 180 m w kierunku południowym od szosy Mrągowo-Biskupiec.

W zachodniej części grodziska na skłonie wału założono sondaż I (20 m²) oraz na kulminacji grodziska sondaż II (8 m²), oddalony o 2 m w kierunku wschodnim od sondażu I. W sondażu I na głębokości 0,2 m od powierzchni ziemi ornej odsłonięto palenisko. Obiekt był rozwleczonej przez orkę, posiadał kształt nieregularny o wymiarach 5 m × 2,3 m. Wypełnisko paleniska o miąższości 0,1—0,2 m stanowiła ziemia barwy smolisto-czarnej, przemieszana z przepalonymi kamieniami łupnymi, które nie stanowiły zwartej konstrukcji. W górnej partii paleniska zlokalizowano liczne fragmenty naczyń, kości zwierzęce oraz część zdobionego przedmiotu kościanego. Poniżej paleniska wyróżniono następujące warstwy: gliniasty piasek barwy żółtej i jasnobrązowej o miąższości 0,2—0,3 m oraz warstwę gliny calcowej. W części zachodniej sondażu na odcinku długości 2,5 m, pod ziemią orną zalegała jednolita brązowa warstwa ziemi grubości 0,7—0,8 m nieckowato wyodrębniająca się z gliny calcowej. Zarys jej uchwycono na profilach południowym i zachodnim sondażu. Charakter wypełniska i jego kształt pozwalają przypuszczać, iż miejsce to jest pozostałością po fosie.

W sondażu II tuż pod warstwą ziemi ornej, znajdowała się warstwa spalenizny z kamieniami polnymi, grubości 0,15—0,4 m. Warstwa ta obniżała się ku środkowi grodziska. Pod warstwą spalenizny zalegała glina calcowa. Sondaż II nie zawierał inwentarza ruchomego. Uzyskany materiał ceramiczny z paleniska oraz z warstwy ziemi ornej jest bardzo jednolity i datować go można na wiek XI—XII.

¹ G. Ch. P i s a n s k i, *De montibus regni Prussiae notabilioribus commentationem geographicam*, Regiomonti 1769; E. H o l l a c k, *Erläuterungen zur vorgeschichtlichen Übersichtskarte von Ostpreussen*, Glogau-Berlin 1908; C r o m e, *Karte und Verzeichnis der vor- und frühgeschichtlichen Wehranlagen in Ostpreussen, Altpreussen*, Jg 2, H. 3, 1937, s. 122; C r o m e, *Verzeichnis der Wehranlagen Ostpreussens, Prussia*, Bd. 33, 1939, s. 267.

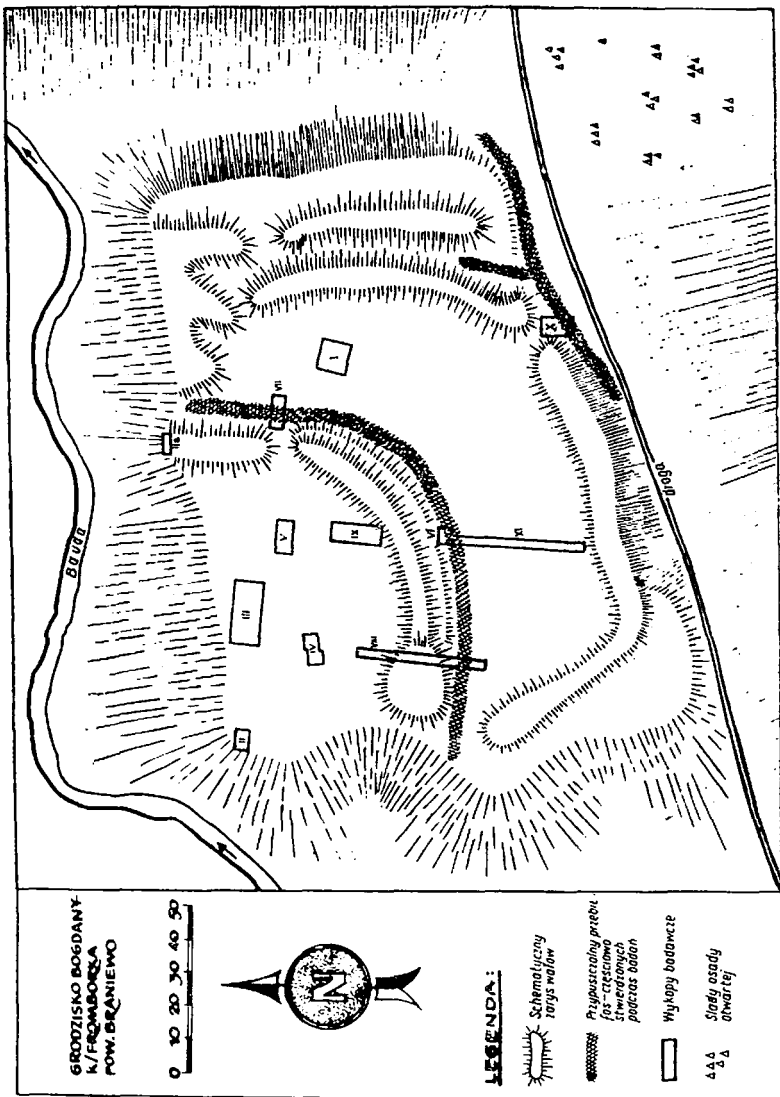
ROMUALD ODOJ

SPRAWOZDANIE Z PRAC WYKOPALISKOWYCH NA GRODZISKU BOGDANY KOŁO FROMBORKA PROWADZONYCH W 1970 R.

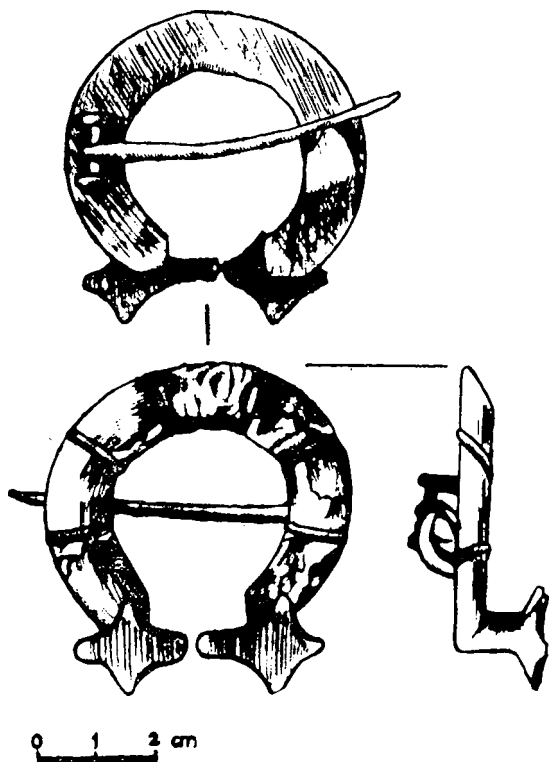
Badania na grodzisku Bogdany koło Fromborka w pow. braniewskim stanowiły kontynuację badań prowadzonych od 1967 r. na zlecenie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Olsztynie w ramach harcerskiej akcji „Operacja 1001-Frombork”.¹

Grodzisko położone jest około 3 km na wschód od Fromborka nad rzeką Baudą na wzgórzu wzniesionym około 30 m nad poziom rzeki. Stoki wzgórza opadają bardzo stromo do rzeki tworząc z tej strony naturalny element obrony grodziska. Od wyso-

¹ Por. R. O d o j, *Problemy badawcze grodziska Bogdany koło Fromborka*, Komentarz Fromborskie, z. 2, Olsztyn 1968, ss. 87—101, gdzie opublikowano wyniki badań na grodzisku w 1967 r. oraz literaturę dotyczącą tego obiektu. Sprawozdania z badań w 1968 i 1969 r. znajdują się w „Informatorze Archeologicznym” za r. 1968 (s. 218) i za r. 1969 (ss. 235—6). Wyniki wstępnych badań (wykopy I, II, IIa), prowa-

Ryc. I.

Ryc. 2. Zapinka brązowa, posrebrzana z wykopu IX w Bogdanach, pow. braniewski.
Rys. M. Mączkowska

czynny grodzisko odcięte jest dwoma naturalnymi jarami zbiegającymi się pod kątem prostym. W miejscu styku jary pogłębione są fosą. Sztuczną formą obronną są również dwa półkoliste wały o długości około 170 m i 270 m. W niektórych miejscach wały zachowane są do wysokości 6 m. Od strony wschodniej przed wałem II znajduje się jeszcze niski wał III o długości około 70 m. Być może, że trzecia linia wału znajdowała się również od strony południowej grodziska, ale eksploracja piasku w tym miejscu jeszcze w ubiegłym wieku zniszczyła całkowicie topografię tej części grodziska (ryc. 1).

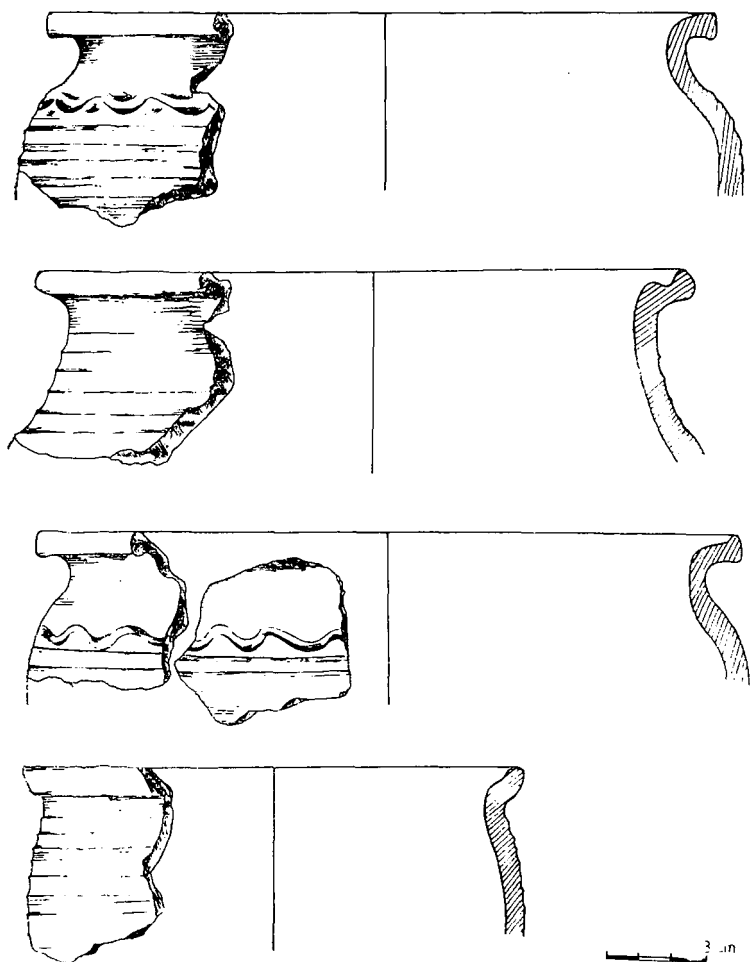
dzonych w 1958 r. przez dra J. Antoniewicza na razie nie są opublikowane, materiały oraz część dokumentacji z tych badań znajdują się w zbiorach Działu Archeologii Muzeum Mazurskiego w Olsztynie. O badaniach grodziska przez Heydecka w 1886 r. brak bliższych danych (por. Bujack, *Jahresbericht*, Sitzber. „Prussia”, Jg. 12, 1887, s. 2).

Dokumenty pisane stwierdzają, że w końcu XIII wieku i na początku XIV wieku grodzisko było rezydencją obronną (*castrum*) prepozyta (proboszcza) katedry we Fromborku. Prusko-niemiecka nazwa grodziska *Sunnemberch* pozwala wnioskować o wcześniejszej metryce grodziska. Pewne sugestie w tym kierunku kryją w sobie również legendy związane z grodziskiem, a zapisane jeszcze w drugiej połowie XV wieku.

Badania archeologiczne w latach 1967—1969 pozwoliły stwierdzić na majdanie obecność bardzo cienkiej warstwy kulturowej całkowicie przemieszanej (wykop III i V). Warstwa ta pogrubia się koło wału (wykop IX). W obrębie tej warstwy w niektórych miejscach udało się wyróżnić resztki zabudowań gospodarczo-mieszkalnych spalonych, datowanych ceramiką na średniowiecze (XIV wiek). Odkryto również palenisko z ceramiką wczesnośredniowieczną z VII—IX wieku. Luźno w warstwie znajduje się sporo ceramiki wczesnośredniowiecznej z XII—XIII wieku. Stwierdzono poza tym, że zagłębienie na majdanie (wykop IV) nie jest zapadliskiem po studni, lecz naturalnym zagłębieniem pełniącym pierwotnie najwyżej funkcję sadzawki-cystrerny. Wał I zbudowano w konstrukcji rusztowej (wykopy VIII i IX). Przed wałem istniała fosa (wykopy VI, VII, VIII), zasypana i obecnie całkowicie nieczytelna na powierzchni. W wykopie X przed wyrwą w wale II stwierdzono również fosę co najmniej 4 m głęboką (bo do tej tylko głębokości ze względów technicznych sięgnął wykop) również zasypaną. Fosa łączyła i pogłębiała płytsze w tym miejscu jary naturalne. Wyrwa w wale jest zapewne późna, nowożytna, miała ułatwić wjazd do grodziska w celu uprawy jego wnętrza. W badaniach powierzchniowych na polach przed grodziskiem stwierdzono ślady rozległej osady wczesnośredniowiecznej i średniowiecznej (XI—XV wiek). W niewielkiej odległości od grodziska (300 m) w przypadkowym wkopie gospodarczym odkryto groby ciałopalne z XI—XII wieku.

W 1970 r. prace wykopaliskowe były prowadzone na trzech wykopach (wykopy VIII, IX, XI) o łącznej powierzchni 275 m², gdzie wyeksploatowano i przerzucono około 120 m³ nawarstwień kulturowych.

Wykop VIII: długości 40 m i szerokości 2,5 m (100 m²) przecina zachodni kraniec wału I. W tym miejscu wał tworzy koliste rozszypisko. Celem tego wykopu było poznanie funkcji rozszypiska. Prace na tym wykopie podjęto w 1968 r. Tegoroczne prace pozwoliły zakończyć badania tylko w części wykopu. Na działce 1 zakończono eksplorację już w 1969 r. W tym roku przeprowadzono jedynie dokumentację rysunkową profilów i działkę zasypano. Na działkach 2—3 pogłębiono zalegającą tu warstwę gliniastą do głębokości 120 cm. Pod nią zalegała kilkunastocentymetrowa warstwa próchniczna z dużą ilością ceramiki wczesnośredniowiecznej (XII—XIII-wiecznej). Eksploracja tej części wykopu była szczególnie utrudniona, gdyż znajduje się tu najniższa jego część, która była zalewana wodą w czasie częstych tegorocznych deszczów. Na działce 4 w dalszym ciągu eksplorowano warstwę III do głębokości 140 cm od powierzchni. Jest to gruba warstwa śmietniskowa z bardzo dużą ilością kości zwierzęcych i ceramiki. W materiale ceramicznym tej warstwy na eksplorowanej głębokości (80—140 cm) przeważa wprawdzie ceramika wczesnośredniowieczna, ale znajdują się tu również skorupy średniowieczne, co nie pozwala uznać warstwy za jednoczasową. W warstwie zaobserwowano również cieńsze i grubsze pokłady popiołu. Na eksplorowanej głębokości nie obserwowano jednak już ułamków cegieł i dachówek. W warstwie III w 1970 r. oprócz wzmiankowanej już ceramiki odkryto przeszliki gliniany, grudki bursztynu oraz ośelki kamienne. Działki 5 i 6 tego wykopu — to dalszy ciąg płaskiego rozszypiska wału, jednak gliniasta warstwa stosunkowo jałowa w zabytki, na tych działkach jest pierwotnym wypełniskiem wnętrza wału. Warstwę eksplorowano do głębokości 120 cm od powierzchni, znajdując w niej wy-

Ryc. 3. Ceramika wczesnośredniowieczna znaleziona w pobliżu zapinki na wykopie IX w Bogdanach, pow. braniewski.

Rys. M. Mączkowska

łącznie ceramikę wczesnośredniowieczną (z XII—XIII wieku). W warstwie tej już w badaniach w 1969 r. odkryto górne części spalonych drewnianych konstrukcji wnętrza wału. W trakcie badań tegorocznych konstrukcje te oczyszczono i przygotowano do dokumentacji rysunkowej i fotograficznej, ale zanim to nastąpiło niezłami

sprawcy w nocy zniszczyli częściowo to odkrycie. Należy podkreślić, że był to pierwszy tego rodzaju wypadek w czasie czterech sezonów badawczych na grodzisku.

Działki 7 i 8 wykopu VIII eksplorowano do calca. Na działce 7 głębokość wykopu osiągnęła 350 cm. Na tej głębokości znajdowało się dno fosi, która była przed wałem. Fosę tę stwierdzono już w poprzednich sezonach badawczych (w wykopach VI i VII). W wykopie VIII na działce 7 stwierdzono około czterometrową szerokość fosi i zaobserwowano również, że fosa uległa już całkowitemu zasypaniu w średniowieczu. Proces zasypywania przebiegał co najmniej w trzech fazach. Pierwsza faza zasypywania odbyła się jeszcze we wczesnym średniowieczu. Świadczyłyby o tym ceramika w przydennej warstwie zasypiska. Na samym dnie fosi znajdowała się warstwa spalenizny z popiołu i węgla drzewnych, a także grudek czerwono wypalanej polepy. W niektórych miejscach polepa zalegała również w postaci zwartych płam i większych brył. Na dnie znajdowały się również przepalone i popękane kamienie. Wszystkie te resztki są pozostałościami jakiejś konstrukcji, która znajdowała się na koronie i na stokach wału. Konstrukcja ta uległa spaleniowi i zwała się do fosi.

Wyniki badań na wykopie VIII w 1970 r. potwierdzają zasadnicze obserwacje z badań 1968—1969. Najstarsze są konstrukcje drewniane wnętrzą wału oraz fosa przed wałem. Są to elementy niewątpliwie wczesnośredniowieczne (XII—XIII w.). Średniowieczny (XIV, a może nawet XV wiek) jest kolisty nasyp. Znajdująca się w jego obrębie ceramika wczesnośredniowieczna jest na złożu wtórnym i dostała się tu razem z ziemią zgarniętą z wnętrza grodziska — z majdanu — w celu usypania podstawy pod drewniano-ceglaną wieżę obronno-mieszkalną w średniowieczu. Za takim rozwiązaniem przemawiałoby również to, że na działce 1 wykopu VIII znajdującej się już na płaszczyźnie majdanu oraz w wykopie IV, leżącym o kilka metrów dalej w kierunku środka majdanu, nie stwierdzono warstwy wczesnośredniowiecznej, zaś warstwa średniowieczna zalega bezpośrednio na calcu. Stwierdzono, że warstwa gliniastego calca jest tu wyraźnie ścięta — wyrównana do jednakowego poziomu.

Wykop IX: rozmiary 5 × 15 m (75 m³) zlokalizowany na majdanie grodziska i wewnętrznej części wału I. Założono go w 1969 r. w celu poznania charakteru osadnictwa na majdanie grodziska w części przylegającej do wału i rozpoznaniu konstrukcji i chronologii samego wału. Badania w 1970 r. miały na celu dokończenie podjętych prac. Wyeksploatowano więc przede wszystkim jamy i zagłębienia w calcu. Są to pozostałości osadnictwa zarówno wczesnośredniowiecznego, jak i średniowiecznego. Do czasu bliższej analizy ceramiki pochodzącej z najgłębszej części wykopu z warstw zalegających bezpośrednio na calcu oraz z wypełnisk jam, trudno na razie odpowiedzieć z całą pewnością, które elementy są wcześniejsze, a które późniejsze. Wydaje się, że warstwa wczesnośredniowieczna jako taka została prawie w całości zniszczona przez osadnictwo późniejsze. Liczne węgle drzewne, a nawet pasma tych węgla, układające się w linie przecinające się pod kątem prostym, sugerują zabudowę o konstrukcji węglowej stosunkowo małych budynków (3 × 4 m). W ich obrębie znajdowano resztki palenisk w postaci popiołu i przepalonych i polupanych kamieni. Ceramika z tych zespołów jest średniowieczna. Te ślady zabudowy średniowiecznej zostały przykryte warstwą piasku z rozsypującego się wału. Oprócz ceramiki odkryto tu jedynie oseeki kamienne oraz gwóźdź żelazny, a także jeden z najciekawszych zabytków odkrytych dotychczas na grodzisku, mianowicie zapinkę podkowiastą z brązu pokrytą cienką srebrną blaszka (ryc. 2). Zabytek ten można datować na XI—XIII wiek. Zapinka może więc pochodzić zarówno z grodziska wczesnośredniowiecznego, jak i początku istnienia grodziska średniowiecznego. Ceramika najbliższego otoczenia zapinki jest wczesnośredniowieczna (ryc. 3), ale zapinka mogła

się znajdować na wtórnym złożu, podobnie jak te ułamki ceramiki wczesnośredniowiecznej znajdowane w obrębie warstwy średniowiecznej.

W części wykopu IX, która obejmowała nasyp wału I stwierdzono, że jego piaszczyste wypełnisko jest prawie jałowe pod względem kulturowym. Znalezione w nim paciorki bursztynowe, ośleki i ceramikę wyłącznie wczesnośredniowieczną. Znaleźiska te raczej potwierdzają datowanie wału na taki sam okres. Obserwując budowę wnętrza wału można stwierdzić, że był zbudowany w konstrukcji rusztowej (podłużne legary i poprzeczne belki przesypane ziemią). Świadczyły o tym odkryte warstewki drewna zbutwiałego, a w niektórych miejscach zwęglonego. Stwierdzono również, że w budowie wału daje się zauważyć dwie fazy, z których pierwsza nosi ślady spalania. Wyniki obserwacji budowy wału są niepełne, gdyż wykop IX objął tylko około 1/3 szerokości wału. Stwierdzono też, że wał usypano na cienkiej (10 cm) warstewce piaszczystej próchnicy zawierającej nieliczne skorupy z wcześniejszej fazy wczesnośredniowiecza tj. z VII—IX wieku. Prace eksploracyjne na wykopie IX zakończono.

Wykop XI: rozmiary 2,5 m × 40 m (100 m²). Wykop założono na terenie pomiędzy wałem I a wałem II w przedłużeniu wykopu IX i VI. Celem tego wykopu było poznanie układu i intensywności warstw kulturowych na międzywałiu grodziska. W badaniach na tym wykopie stwierdzono bardzo ciekawą warstwę kulturową. Cienka warstwa kulturowa w północnej części wykopu jest wynikiem splotu naturalnego bądź sztucznego zwłeczenia ziemi stąd do fosy w czasie jej zasypywania. Na to wskazuje układ warstw oraz ich zawartość kulturowa — na działce I w wykopie XI, a także w wypełnisku fosy w wykopie VI. W południowej części wykopu XI przed wałem II od strony wewnętrznej (działki 7 i 8) zaobserwowano obniżenie pierwotne terenu o około 70—80 cm, obecnie zasypane. Wskazuje ono, że stąd wybierano też ziemię do sypania wału II. Na działce 3 tegoż wykopu odsłonięto rozwlęczone resztki paleniska i drobne ułamki żuźla (?) łącznie z ceramiką wczesnośredniowieczną (XII—XIII wiek). To znalezisko wskazywałoby na istnienie w tym miejscu obiektów gospodarczo-produkcyjnych. Na działce 4 w tym wykopie odkryto dużą urnę o kulistym dnie i 4 uchami poniżej pionowej szyjki. Na dnie pogniecionego naczynia odkryto mały pierściołek brązowy. Pomimo że w naczyniu ani w jego pobliżu nie było śladów kości spalonych ani spalenizny, uznać można, że przypuszczalnie był to grób, a kości uległy całkowitemu rozkładowi wskutek niekorzystnego składu chemicznego gleby (piasek), jak i małej głębokości (40 cm) pochówku. W oparciu o analogie grób ten datować można na wczesną epokę żelaza (IV wiek p.n.e.). Podobny grób odkryto na grodzisku w badaniach w 1967 r. na wykopie III. Badania na wykopie XI ukończono jedynie na działkach 1—4.

Podsumowując badania archeologiczne na grodzisku Bogdany w 1970 r. należy wskazać, że uzyskano lepszą znajomość dziejów grodziska. Wydaje się, że zaczyna wyraźniej rysować się chronologia obiektu. Odkrycie zapinki podkowiastej pozwala częściowo uściślić datowanie drugiej fazy istnienia grodziska. Wstępna analiza ceramiki potwierdzałyby, że grodzisko było przede wszystkim użytkowane w XII i XIII wieku. Była to zapewne siedziba zamożnego feudała pruskiego (obszar grodziska zamknięty wałami wynosi około 2,5 ha!). Następnie po podboju kraju Prusów przez Krzyżaków w wyniku podziału ziem pomiędzy Zakon Krzyżacki a biskupa — grodzisko wraz z otaczającymi ziemiami znalazło się na terenie biskupiej Warmii. Biskup z kolei nadał grodzisko prepozytowi katedry fromborskiej. Na razie brak większej ilości znalezisk o sprecyzowanej chronologii nie pozwala odpowiedzieć, czy grodzisko było użytkowane w czasie — od podboju tej części Warmii przez Krzyżaków (około 1239) do czasu zlokalizowania — przeniesienia siedziby kapituły do From-

borka (po 1280 r.), kiedy to zapewne grodzisko wraz z przyległymi polami otrzymał prepozyt katedry. Nie wiadomo również, czy po śmierci prepozyta Henricusa w 1318 r. grodzisko nadal zamieszkiwano i jak długo. Wprawdzie ostatni dokument pisany dotyczący grodziska — zatwierdzenie w 1320 r. testamentu zmarłego prepozyta określa grodzisko już terminem *mons*, a nie *castrum* jak wszystkie poprzednie dokumenty — wskazywałby, że przynajmniej funkcja rezydencjalno-obronna obiektu już zanikła, co jednak nie wyklucza zamieszkiwania grodziska jeszcze przez jakiś czas. Za takim przypuszczeniem przemawiają znalezione niektóre ułamki ceramiki, dachówki i cegły kształtki, które odnieść można nawet do końca XIV wieku.

Badania grodziska pozwoliły rozeznąć również wstępnie generalne założenia rozplanowania grodu. Stosunkowo mało wiemy o pierwszej fazie istnienia grodziska. Wprawdzie na wykopie III w 1967 r. odkryto zachowane palenisko z ceramiką, którą można datować na VII—IX wiek, a w 1970 r. pod wałem znaleziono cienką warstwę kulturową z podobną ceramiką. Podobna ceramika występuje również luźno na złożu wtórnym w pozostałych warstwach grodziska. Wszystko to nie pozwala jednak bliżej określić charakteru stanowiska w tym czasie. Ewentualne elementy obronne (np. palisady, fosy zostały wchłonięte lub zniszczone przez późniejsze urządzenia obronne. W świetle dotychczasowych wyników wydaje się, że główne elementy obronne — wały i fosy powstały i były użytkowane w czasie drugiej fazy istnienia grodziska, tzn. w XII i na początku XIII wieku. Datowanie to oparte jest przede wszystkim na dosyć licznie występującej ceramice, chociaż w większości wypadków na wtórnym złożu oraz na braku ceramiki średniowiecznej w nasypie wału I i na dnie fosy przed tym wałem. W średniowieczu, w końcu XIII wieku i na początku XIV wieku, wykorzystywano wysokie wały drewniano-ziemne, które musiały być lepiej zachowane niż obecnie, przystosowując je do aktualnych wymogów obronnych. Z niepełni (dla nas) zrozumiemych względów zasypywano wtedy całkowicie fosę przed I wałem. Rozplantowano zachodni koniec wału I, zgarnięto jeszcze część ziemi z majdanu i utworzono kolisty nasyp (o średnicy ok. 20 m) jako podstawę pod drewniano-ceglaną wieżę mieszkalno-obronną. Natomiast intensywna zabudowa mieszkalno-gospodarcza na majdanie zniszczyła ślady zabudowy wczesnośredniowiecznej. Obszar pomiędzy wałem I i II w średniowieczu nie był zbyt intensywnie zamieszkiwany, może teren ten był użytkowany dla celów ogrodniczo-rolniczych (stąd zasypywano fosę, by powiększyć obszar).

Naturalnie, pomimo już paroletnich badań na grodzisku zostało jeszcze wiele problemów nie rozwiązanych. Z ważniejszych oczekuje na odpowiedź na przykład sprawa węzłów komunikacyjnych, wejść, bram do grodziska. Wydaje się, że podjęcie w przyszłości badań na zachodnim krańcu grodziska na styku wału I i II może dać konkretną odpowiedź na ten problem. Również rozwiązanie topografii północnej części grodziska przed I wałem, gdzie znajdują się niezrozumiałe dla nas nasypy i wkopy, wydają się też ważne. Potwierdzenia chronologii i rozpoznania konstrukcji wymaga wał II oraz III. Poza grodziskiem zbadać należy rozległość, rozplanowanie, chronologię i współzależność osady otwartej z grodziskiem. Dla średniowiecza osada ta jest potwierdzona ustanowieniem przez prepozyta Henricusa w 1304 r. sołectwa dla ... *villa Sunnemberg ante castrum Sunnemberg*... W badaniach powierzchniowych odkryto również ceramikę wczesnośredniowieczną. Metodycznie jak najbardziej uzasadnione będzie także archeologiczne rozpoznanie cmentarzyska wczesnośredniowiecznego odkrytego w pobliżu grodziska. Dopiero poznanie całego zespołu osadniczego pozwoli wysunąć uogólnienia dotyczące osadnictwa wczesnośredniowiecznego i stosunków społecznych północnej części Warmii w tym czasie.